

התפתחות הנארטיב הפוליטי בפסיכותרפיה משנות השמונים המאוחרות ועד ימינו

ד"ר ניסים אבישר¹

במאמר זה אסקור את השינוי בשיח הפסיכותרפויטי המרכזי בכל הנוגע ליחס לפוליטיקה במובנה הרחב, החל משלהי שנות השמונים של המאה העשרים. אבחן את ההקשר הגלובלי-פוליטי ולצדו זה המקצועי, שבתוכם נתאפשרה הכללה הדרגתית ומתגברת של נקודות מבט ותפיסות פוליטיות בשיח הטיפולי-העולמי. לאחר מכן אציג תרומות מרכזיות להתפתחות זו בארבעה תחומים שונים: הנארטיב הפוליטי של הפסיכואנליזה; פסיכותרפיה וחברה, כלכלה ותרבות; פסיכותרפיה, אחריות חברתית ומעורבות פוליטית; וביקורת על הפרקטיקה הפסיכותרפויטית. לבסוף, אציג כמה מקורות עכשוויים העוסקים בהיבטים שונים של קשר הגומלין בין פסיכותרפיה לפוליטיקה.

מבליעות עמדה פוליטית-ערכית ברורה ונושאות מסר שהוא ייחודי לתרבות ולזמן מסוימים.

אולם, נדמה כי לכל אורך קיומה של הפסיכותרפיה ידן של תפיסות מהותניות ו'א-פוליטיות' היה על העליונה. מתוך עמדה כזו, ניתן בדרך כלל משקל יתר למידע אישי (תוך-נפשי) על פני מידע הנוגע להקשר המציאותי הרחב בו חי הפרט ושבתוכו (או מתוכו) מתעורר סבלו. וכך, מאפיינים אישיים הקשורים בגורמים פוליטיים, כמו מיגדר, מעמד סוציו-אקונומי, שיוך עדתי או אתני ועוד, נחשבו במידה רבה לבלתי רלבנטיים לטיפול הפסיכולוגי ועל כן נזנחו או זכו להתייחסות פרשנית, בדומה לכל תוכן פנימי אחר. לפיכך, טבעם הפוליטי נשלל ועוקצם הפוליטי ניטל מהם.

למותר לציין כי היומרה להשפיע על אי צדק חברתי מובנה על-ידי פעולה במישור המציאותי (בטיפול או מחוצה לו) כמעט שלא באה לכלל אפשרות. ניתן לומר, אם כן, כי במשך שנים היתה הפוליטיקה (במובנה הרחב, כיחסי כוח בין יחידים ובין קבוצות), עבור מרבית הפסיכולוגים מהזרם המרכזי, היבט מוכחש בקיום האנושי. כיוון שכך, המונח פוליטיקה, כמו התכנים הקשורים בו, היוו בדרך כלל נושא ממודר, שאין לדבר עליו בהקשרים טיפוליים (כולל בהכשרה ובהדרכה), ועל כן קשה להכיר בו ככזה בטיפול.

מגמה זו היתה שלטת עד לאחרונה. משלהי שנות השמונים של המאה העשרים ניתן היה לזהות שינוי. בספרות המקצועית החלו להופיע התייחסויות לגורמים פוליטיים רחבים המשפיעים על הפסיכולוגיה (והפסיכותרפיה בפרט) או מושפעים על-ידיה. מדובר במגמה גוברת והולכת, שהשפעתה בולטת במיוחד מאמצע שנות התשעים.

ראשיתה, בתחילת המאה העשרים, תפסה הפסיכותרפיה מקום נכבד בתרבות ובחברה המערבית. כתוצאה מכך, השפעתה על האופנים בהם אנו תופסים את עצמנו, מתייחסים לזולתנו, מגדלים את ילדינו ועוד, רבה מאוד. תפיסות פסיכואנליטיות, אדלריאניות, הומניסטיות ואחרות חילחלו עד מהרה לא רק לשיח האקדמי והתרבותי, אלא גם לשיח היום-יומי. אלו הובילו לעיצוב מחדש של 'השכל הישר' של האדם המערבי ולשינוי בשיקול הדעת בכל הנוגע למרחב הבין-אישי.

אולם, תפיסות פסיכולוגיות דומיננטיות הן גם שיקוף של רוח התקופה בה הן נוצרות ושל ערכיה. ניתן, למשל, לקשור בין השגשוג והביטחון החברתי בווינה של סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 לבין ההתמקדות של פרויד בתוככי הנפש, תוך הזנחת ההיבטים הפוליטיים-חברתיים של המציאות. יתר על כן, ניתן לסמן קו מחבר בין קריסתה של תמונת מצב פוליטית זו, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, לבין השינויים בתפיסתו התיאורטית של פרויד עצמו, ועוד יותר מכך של ממשיכיו.

בדומה, ניתן לקשור בין הטראומה של מלחמת העולם השנייה לבין צמיחתן של תפיסות מודעות פוליטית באירופה כעשור או שניים מתום המלחמה. מקובל לראות בתנועה האנטי-פסיכיאטרית, בפסיכואנליזה הלאקאניאנית, ולצדן בתפיסות ניאו-פרוידיאניות (פרום והורני) ואף בתיאוריות הומניסטיות (רוג'רס) – כתגובת נגד לפשיסטיות הרצחנית של אותה המלחמה. תיאוריות פסיכולוגיות-טיפוליות אלו

¹ ביה"ס לפסיכולוגיה, המרכז הבינתחומי הרצלייה. מילות מפתח: חברה, סקירה, פוליטיקה, פסיכותרפיה, תרבות.

לאיטה בדימויים פוליטיים ובפסיכודרמות תוצרי-המדיה, ללא תוכן וערכים... (4, עמ' ix).

בהערת שוליים מעירה המחברת כי בכותרת "כיום" היא מתייחסת ל"עולם שלפני מלחמת המפרץ – זמן של תקווה עצומה". תקווה עצומה, מחד, ומידה גדלה והולכת של ביקורת ואי-נחת, מאידך. הספר מציע ניתוחים פסיכודינמיים לתופעות פוליטיות, כולל מלחמה ועשיית שלום, ומהווה ניסיון להשפיע על העולם הפוליטי ושאיפה לשנותו, תוך שימוש בנקודות מבט ובמושגים פסיכולוגיים. עדיין, מושא ההתבוננות כאן הוא הזירה הפוליטית; בחיבורים אחרים הפסיכותרפיה עצמה מושמת בתוך הקשר (כלומר, עוברת תהליך פוליטיזציה) ומהווה מושא לחקירה דקדקנית.

ואומנם, בתקופה הנדונה, קרי משלהי שנות השמונים ואילך, בלטו ביטויים של התבוננות פנימית-מקצועית ושל 'אנליזה-עצמית' על-ידי פסיכולוגים, בהם אני מבקש להתמקד. את העיסוק הגובר והולך של פסיכולוגים בפוליטי בתקופה זו ניתן לחלק לארבע קבוצות עיקריות:

- (א) חשיפת הנארטיב הפוליטי של הפסיכותרפיה והפסיכואנליזה בפרט וטענות בדבר טבעה הפוליטי;
- (ב) התייחסויות להיבטים ספציפיים של העולם הפוליטי (כלכליים, מעמדיים, תרבותיים) וליחסי הגומלין שלהם עם הפסיכותרפיה;
- (ג) ביקורת על הפסיכותרפיה וניסיון מפורש לשנותה;
- (ד) כתיבה הקוראת למעורבות פוליטית של פסיכולוגים למען צדק חברתי, שלום ועוד.

ללא ספק, החלוקה המוצעת חוטאת למורכבות התמונה במציאות, בה בדרך כלל מופיעים מרכיבים שונים בתוך מקור יחיד. יחד עם זאת, היא מאפשרת לסמן מגמות מרכזיות, שהחלו לתפוס תאוצה או והוסיפו להתעצם מאז. חשוב לציין כי כתיבה פוליטית או ביקורתית ביחס לפסיכותרפיה היתה נוכחת גם לפני התקופה המדוברת ולמעשה לכל משך קיומה של הפסיכולוגיה. אולם, נראה כי משלב זה בחינת הפסיכולוגיה (על-ידי פסיכולוגים) מנקודת מבט פוליטית והעיסוק ביחסי הגומלין בין שתי הדיסציפלינות הפכו מרכזיים יותר ומידת השפעתם גדלה. בהמשך אסקור בקצרה את החיבורים המרכזיים המשקפים שינוי בעמדה הפסיכולוגית-טיפולית המסורתית ביחס לפוליטיקה, לפי הקטגוריות שפורטו לעיל.

יש להדגיש שמדובר בסקירה חלקית, שאינה מתיימרת לתת תמונה מלאה ומפורטת. מטרתה העיקרית היא להדגים את המגמה בה הפוליטיקה חודרת לזרם המרכזי של השיח הפסיכולוגי, החל מסוף שנות השמונים ועד למחצית הראשונה של שנות התשעים של המאה העשרים. כיוון שכך, חיבורים השייכים באופן מובהק לזרמים ולקבוצות שוליים בתוך הפסיכולוגיה, כמו פסיכולוגיה פמיניסטית, ביקורתית (critical psychology) או פסיכולוגיה של שחרור (liberation psychology), לא זכו

מה היה בהם בשנות השמונים שהיווה קרקע לפתיחות הגוברת לנושאים שעד אז נחשבו לטאבו חמור? מדוע דווקא אז חלה תמורה זו? ניתן להציע שני הסברים אפשריים לכל הפחות. האחד קשור בהתפתחויות בשדה השיח המקצועי, ואילו השני תלוי במצב הפוליטי הגלובלי. אין ספק כי השניים קשורים זה בזה. כדי לנסות ולהבין את הרקע להתפתחויות הללו, אתייחס להלן בקיצור לעשור שקדם להן, קרי, שנות השמונים של המאה העשרים.

במישור המקצועי, שנות השמונים הן עשור לידתן של התיאוריות האינטרסובייקטיביות (1) וההתייחסותיות (2). בעשור זה הפכה השפעתן של גישות אלו על השיח הפסיכולוגי משמעותית מאוד. בתוך כך, נושאים של העברה-נגדית ומאחר יותר של חשיפה עצמית נתפסו כעת כתופעות טיפוליות לגיטימיות, המצדיקות בחינה קרובה ומדוקדקת. מכאן, הדרך להכללת משנתים 'פוליטיים' של מטפלים ומטופלים בניתוח תהליכים טיפוליים קצרה מאוד. בחינת ההבדלים בין המטפל והמטופל ובין עולמותיהם הנפשיים, כמו גם הניסיון לאפיין את ייחודה של הסובייקטיביות של כל-אחד מהם, כללו כעת גם מרכיבים פוליטיים, כמו מגדר, מעמד, רקע תרבותי וכיו"ב.

במישור הפוליטי-גלובלי, ניתן לאפיין את שנות השמונים כשנים של תמורות פוליטיות מרחיקות לכת: ממתוחות ותחושה מתמשכת של סכנה אפשרית הממשמשת ובאה אל עבר שקט יחסי ומידה גדלה של ביטחון. סיום המלחמה הקרה, נפילת חומת ברלין, וסופה של מלחמת אפגניסטן וברית-המועצות, הפחיתו בצורה ניכרת את הסיכון למלחמה עולמית נוספת והקטינו את עוצמתו של האיום הגרעיני. בה בעת, אפשרויות כלכליות ותרבותיות חדשות נפתחו. כתוצאה מכך, במדינות המערב שגשג ועלה מעמד ביניים חדש. מדיניות הפרסטרואיקה והגלסנוסט הובילו לפתיחות של מדינות מזרח אירופה כלפי המערב ולקשרים עסקיים ותרבותיים חסרי תקדים. מדובר, אם כן, בעשור של שינוי המאופיין בתקשורת מתפתחת, פתיחות לאֶחָר ויצרנות פוליטית יחסית. ניתן לטעון כי אקלים פוליטי זה שימש כקרקע פורייה להתפתחויות שנידונו קודם לכן במישור המקצועי.

כפי שהראיתי במקום אחר (3), תנאים פוליטיים דומים הם שאיפשרו, לכל אורך שנות הפסיכותרפיה, לגישות פסיכולוגיות בעלות מודעות פוליטית (או יומרות לחולל שינוי פוליטי) לצמוח. מחד, המודעות למחירי המלחמה ומידה של אי-נחת ביחס למצב הפוליטי בהווה ובאותה השעה מידה רבה של תחושת ביטחון ברמה האישית. בהתאם, בהקדמה לספר "Politics and Psychology" (4) כותבת העורכת:

"העולם כיום שונה. עניין זה קשור במידה רבה בהגברת הנפח והבהירות של הקול הקולקטיבי של האנשים. הכוח והשאיפה הבלתי מתפשרת באדם לאוטונומיה, למימוש עצמי ולשינוי עולים כעת כדרישה. כתוצאה מכך, ממשלות קומוניסטיות מפנות מקום לתהליכים דמוקרטיים, אירופה עוברת תהליך של בנייה-מחדש, והמלחמה הקרה מפשירה לאיטה. בה בעת, בבית פנימה, הממשלה שלנו מתבוססת

חידושי המתודולוגיים של פרויד ויישומיהם הפרקטיים נשאו עמם משמעות פוליטית בתוך ההקשרים המדעיים, הטיפוליים והחברתיים שלהם. כתוצאה מכך, אני טוען שלא רק ניתוחי התרבותיים, ההיסטוריים והחברתיים של פרויד... קשורים בפוליטיקה. כפי שאדגים, גם הקטגוריות הבסיסיות ביותר של הפסיכואנליזה, המתאייכות לנפש, מחלות נפשיות, טיפול, מיניות, ולמשפחה, שייכות, מכוח טבען, לשיח הפוליטי המודרני" (6, עמ' xxxviii).

בספרו של דוגלאס קירסנר (7): "Unfree associations: Inside psychoanalytic institutions" ניתן למצוא התייחסות שונה לנארטיב הפוליטי של הפסיכואנליזה. הספר בוחן את מבני-הכוח ואת יחסי-הכוח, שפעלו לאורך השנים בארבעה מוסדות פסיכואנליטיים מרכזיים בארצות-הברית: בניו-יורק, בבוסטון, בשיקאגו ובלוס-אנג'לס. המחבר בוחן לפרטי פרטים את ההיסטוריה של מוסדות פסיכואנליטיים אלה ומדגיש היבטים של סגירות, סודיות, דוגמתיות וסמכותנות בתוכם. כפי שמציין קירסנר:

"ההיסטוריות הללו מהוות כרוניקות מפורטות וייחודיות, אשר מספקות בסיס להבנת טבעם של המוסדות הפסיכואנליטיים במהלך התפתחותם. הן מספקות בסיס להתייחסות ביקורתית באשר למה שהשתבש עם הפסיכואנליזה ומוסדותיה ולמסקנה הרחבה יותר שאליה אני מגיע באשר לשאלה מדוע מוסדות פסיכואנליטיים נוהגים כפי שהם נוהגים" (7, עמ' 12).

למותר לציין כי לפוליטיקה הפנימית של הפסיכולוגיה והפסיכותרפיה בפרט השפעות נרחבות על חופש הפעולה ועל אופני הפעילות המקובלים של מטפלים. יתרה מזאת, מערכות פוליטיות ומבני כוח חברתיים, 'חיצוניים', מקיימים יחסי גומלין מעניינים עם אלה של המוסדות הטיפוליים. מידת השפעתם של כוחות פוליטיים אלה משתנה בחוגים ובגופים שונים ועשויה לשמש כמדד למידת עבירותם של הגבולות החיצוניים, המבחינים בין פנים לחוץ, אך גם בדרך כלל, למידת הנוקשות של ההיררכיה הפנימית.

בסעיף הבא אסקור חיבורים מרכזיים שדנו ביחסי הגומלין בין כוחות פוליטיים ('חיצוניים') לבין המבנים הפנימיים המאפיינים את התיאוריה והפרקטיקה הפסיכולוגיות.

פסיכותרפיה וחברה, כלכלה ותרבות

הדיון בקשר שבין הפסיכותרפיה לבין משתנים חברתיים, כלכליים ותרבותיים אינו חדש. למעשה, התייחסויות ליחסי הגומלין בין משתנים אלה לבין הפסיכותרפיה ניתן למצוא כבר אצל פרויד ואצל תיאורטיקנים בני דורו. נראה כי ראייה בין-תחומית זו קיבלה תנופה משמעותית בשנים שאחרי מלחמת העולם השנייה. חוגים של פסיכולוגיה חברתית, רבת-תרבותית ומאוחר יותר פוליטית צמחו וקיבלו לגיטימציה ומעמד. בתקופה בה אנו עוסקים התפתחותם של תחומים אלה קיבלה תפנית משמעותית, שהובילה לשינוי בהנחות היסוד שלהם וממילא גם באופיים של הכתיבה ושל המחקר. גם בסעיף זה אני מבקש להבליט ביטויים של מודעות עצמית גוברת ביחס לזיקות שבין משתנים פוליטיים לבין הפרקטיקה הטיפולית.

לייצוג הולם בסקירה, על אף חשיבותם ולמרות שהם חורטים על דגלם מודעות פוליטית ושינוי חברתי.

הנארטיב הפוליטי של הפסיכואנליזה

ספרו של סטיבן פרוש, "The politics of psychoanalysis" (5), מהווה אחד הניסיונות המוקדמים לשרטט את הנארטיב הפוליטי של הפסיכואנליזה. מדובר בספר מבוא מקיף, הסוקר את התיאוריה הפסיכואנליטית על ענפיה השונים ומתמקד בבחינת ההשתמעויות הפוליטיות של כל אחד מהם. הוא מתייחס לבסיס הפרוידיאני של הפסיכואנליזה ולתיאוריות פוסט-פרוידיאניות: פסיכולוגית האני, תיאורית יחסי אובייקט, ותיאוריות קליניאניות ולאקאניאניות. ביחס לכל אחת מהגישות משרטט המחבר תמונה מורכבת ואמביוולנטית ביחס לאפשרות של שינוי חברתי-פוליטי. לצד גישות אלו, סוקר הספר בהרחבה את ענפי הפסיכואנליזה הפוליטית (למשל, רייך ומרקוזה) ואת נגזרותיה הפמיניסטיות של הפסיכואנליזה. כאמור, ניתוח תיאורטי זה בא להאיר את המטען הפוליטי של כל אחת מהגישות, את אותה היבט מוכחש בהתייחסותם של פסיכולוגים לעיסוקם.

כמו כן, ניתן לראות בספר מעין מענה לביקורת המופנית לעבר הפסיכואנליזה בדבר 'טבעה הקונפורמי לכאורה'. לעומת ביקורת זו טוען פרוש כי "לפוליטיקה של הפסיכואנליזה יש תמיד גוון חתרני, הגם שהוא מעורפל, כיוון שפרוייקט החשיפה של הכוחות שמחזקים את אישיות הפרט הוא פרוייקט רדיקלי, בדומה לניסיונות אחרים להראות שמה שנראה כטבעי או בלתי-נמנע הוא, למעשה, מובנה חברתית" (5, עמ' 312). הספר זכה להצלחה רבה ובשנת 1999 יצא במהדורה מחודשת ומעודכנת.

גם "Freud and the politics of psychoanalysis" (6), ספרו של ז'וזף ברונר, מבקש להתחקות אחר מקורותיה והשלכותיה הפוליטיים של הפסיכואנליזה, אך הוא מתמקד בעבודתו של פרויד. ברונר בוחן שלושה היבטים פוליטיים של הפסיכואנליזה:

- 1) ההקשר האידיאולוגי של עבודותיו המוקדמות של פרויד;
- 2) השימוש בטרמינולוגיה פוליטית בתיאור נפש האדם ותפיסת הנפש כמיקרוקוסמוס של המדינה, המבטאים מטא-פסיכולוגיה העורכת פוליטיזציה לנפש;
- 3) תפקידם של משתנים חיצוניים כמו, מעמד, כסף, חינוך, וסטטוס מקצועי על עיצובה של מסגרת הטיפול הפסיכואנליטית ויחסי הכוח-סמכות בתוכה.

לאור ניתוח זה מתייחס ברונר להשלכות האידיאולוגיות והפוליטיות של רעיון התסביך האדיפלי ושל הפסיכואנליזה ככלל על יחסי הכוח במסגרות חברתיות מצומצמות (משפחה) ורחבות (מוסדות חברתיים). בסיכומו של דבר מסיק ברונר:

"[ה]פסיכואנליזה היא פוליטית במבנה, בשפה ובקטגוריות הלוגיים שלה כמו גם בהנחות היסוד שלה, ערכיה ויישומיה. אלה מראים כי

מאמרו של פיליפ קושמן, "Why the self is empty" (8) וספרו (9) המאוחר יותר "Constructing the self, constructing America", מבקשים להציב את הפסיכותרפיה בתוך הקשר היסטורי-תרבותי. בספרו, קושר קושמן בין תהליכים ותופעות היסטוריים-תרבותיים באמריקה לבין אופן הבניית העצמי. הספר והמאמר מתמקדים באופיו החלול של העצמי העכשווי וביסודותיו הכלכליים, התרבותיים והפוליטיים. במאמרו, טוען קושמן, כי "הפסיכולוגיה היתה מהתורמים הראשונים במעלה" [לשיח על אודות] "אינדיבידואליזם, העצמי והחיים הטובים". לדבריו, שלילת ההקשר (decontextualizing) של הפרט, חיו ומצוקותיו, הובילה להפנמתם של "חסרים תרבותיים ופצעים פוליטיים" ומכאן להאשמה המוטלת על הקורבן-המטופל. לטענתו, הפסיכולוגים משחקים תפקיד מרכזי בדינמיקה זו, שכן "כל עוד הפסיכולוגים טיפלו בעצמי החלול, הם בהכרח גם הבנו אותו והרוויחו ממנו" (9, עמ' 609). בספרו המאוחר יותר, בוחן קושמן את ההיסטוריה התרבותית של הפסיכותרפיה האמריקאית, ומציע 'חלופה הרמונית' לפסיכותרפיה, הנתפסת כשיח מוסרי, כפרקטיקה חברתית וכאקט פוליטי.

כמה חיבורים התמקדו ביחסי הגומלין שבין הפסיכותרפיה לבין תהליכים כלכליים ומעמד סוציו-אקונומי. הראשון מביניהם הוא ספרו של פול ווצ'טל "The poverty of affluence" (10). ווצ'טל, כמו קושמן, מתמקד בתרבות הצריכה ומבקר אותה. הוא קושר בינה ובין תחושת ה'עוני', שהיא יותר פסיכולוגית מכלכלית. בתוך כך הוא מתייחס בפירוט למדדים ולמשתנים כלכליים, אך מוסיף לניתוח הכלכלי את נקודת המבט הפוליטית ומבקש "להעלות כמה שאלות על המציאות האנושית שניצבת מאחורי התרשימים והמספרים המרשימים [של הכלכלנים, נ. א.] (10, עמ' 4). לטענתו, "דרך החיים הצרכנית היא פגומה באופן עמוק, במישור הפסיכולוגי והאקולוגי. היא נכשלת מלהביא את הסיפוק המובטח ותופעות הלוואי שלה קטלניות" (10, עמ' 141). בתוך כך מתייחס המחבר לכשל האתי שטמון בתרבות הצריכה ומציע חלופה 'פסיכו-אקולוגית', שיש בה אחריות סביבתית, שיקום תחושת הקהילתיות ומעבר מתרבות חומרנית לתרבות המכוונת לפסיכולוגיה, לערכים ולרוחני.

נושא כלכלי-חברתי שונה נבחן בספרו של ניל אלטמן "The analyst in the inner city" (11). למעשה, מדובר בהתבוננות פנימית אמיצה, שחושפת את הטיותיה הפוליטיות-כלכליות של הפסיכותרפיה בעולם המערבי. אלטמן מתמקד ביחס המתנשא של הפסיכותרפיה אל העניים ואל אנשי המעמד הנמוך, ומתייחס לעובדה שקבוצות רחבות מודרות מתחום הטיפול הנפשי, ולמעשה נשללת מהם הזכות להסתייע. בעצם, באמצעות עמדה זו מבדילה הפסיכותרפיה (והפסיכואנליזה בפרט) את עצמה מהמציאות החברתית הקיימת, ובפועל מתנכרת לה. הפסיכואנליזה, אם כן, מסירה מעל עצמה אחריות לסייע לאלה שידם אינה משגת, ולמעשה נשללת ממנה הזכות לתפוס תפקיד חברתי משמעותי יותר. בספר טוען המחבר כי הפסיכואנליזה עשויה להיות בעלת

ערך ולכלול גם קבוצות שוליים בחברה, ולא להסתפק בטיפול בבעלי הכוח. אלטמן טוען בזכות הטיפול במיעוטים אתניים ותרבותיים ובמטופלים דלי הכנסה, שבאופן מסורתי אינם נמנים על לקוחותיה של הפסיכואנליזה ומציינ שהמאמץ שלו הוא ב"צירת אינטגרציה בין החברתי [כלומר, גזע, מעמד, ותרבות] לבין הפסיכולוגי, בתוך התיאוריה והפרקטיקה הפסיכואנליטית" (11, עמ' xv). הפרוייקט של אלטמן מסמן מגמה רחבה יותר של הגברת המודעות והרגישות של הקהילה הטיפולית לסבל אנושי מובנה חברתית. בסיום הפרק המסכם של הספר, שכותרתו "על העתיד של הפסיכואנליזה", מתייחס אלטמן להשפעתה הרבה של הפסיכואנליזה על תחומים שונים בחברה ובתרבות. בהתייחס לאופייה המשתנה של החברה (מבחינתו האמריקאית, אבל לא פחות מכך הישראלית) כותב אלטמן:

"מטרה אחת של ספר זה היתה לפתח את הדרכים בהן הפסיכואנליזה עשויה להיות רלבנטית ושימושית בחברה שלנו, שהופכת יותר ויותר רב-תרבותית ומגוונת. פסיכואנליזה יכולה להציע הבנות לגזע, תרבות ומעמד, שעשויות לסייע בהכוונת החברה שלנו, בעיצומו של משבר הזהות הנוכחי. בעמדה המבוצרת הנוכחית שלנו כעיסוק קליני, עלינו לא להתעלם מהפוטנציאל של הפסיכואנליזה כתיאוריה של הנפש, בלקיחת תפקיד מוביל במתן היגיון לעולם שלנו" (11, עמ' 164).

ראוי לציין כי כתיבה פסיכו-פוליטית מזוהה עם השנים מקום מרכזי בפסיכואנליזה האמריקאית. בשנים האחרונות לתחום כללי זה, הנכלל תחת המינוח 'diversity', השפעה רבה על אופן תפיסת הטיפול הנפשי בכלל, ולא רק ביחס לאותם מקרים בהם קיים פער בין המאפיינים (התרבותיים, סוציו-אקונומיים וכד') של המטופל/ת לאלה של המטופל/ת.

ביקורת על הפרקטיקה הפסיכותרפויטית

נדמה שמאז ומעולם הציבו עצמן מטפלות פמיניסטיות בעמדה ביקורתית ביחס לפסיכותרפיה. גם בשנים המדוברות (משלהי שנות ה-80 ועד לאמצע שנות ה-90), הוסיפו פסיכותרפיסטיות פמיניסטיות להתייחס להיבטים הפוליטיים של העיסוק, אך הפעם הן לא היו לבד. כפי שמציין פרוש (12), "נראה שההתפתחות המשמעותית ביותר של העת האחרונה בפסיכואנליזה הפוליטית הגיעה מתיאורטיקנים וממטפלים שקשורים בורם כלשהו של התנועה הפמיניסטית" (12, עמ' 196). ואומנם, הבולטת מבין תנועות המחאה ה'פוליטיות' בתחום הפסיכותרפיה בכלל היא התנועה הפמיניסטית. נראה שהביקורת הפמיניסטית היוותה מעין 'אש-חץ' למחאות נוספות שאימצו את דרכי הפעולה ואת השפה המאפיינת, והובילו לשינוי יסודי במשמעות המונח פסיכותרפיה, בהבנה הבסיסית של מטרות העיסוק הטיפולי ובפירוש שניתן להתערבויות טיפוליות שונות. כאמור, ביקורת מכיוונים פמיניסטיים היתה קיימת מוקדם יותר והיא מוסיפה להתקיים עד ימינו אנו. כיוון שכך, אני מבקש להאיר את התרחבותו של מעגל הביקורת, דרך סקירתם של חיבורים שאינם מזוהים עם זרם זה.

מתחומי המחקר והפעילות שבשנים האחרונות מתבלטים ואפשר שהם מהווים 'חוד חנית' לעבר פניו העתידיים של המקצוע. אבל גם במקרה זה, את הניצנים ניתן למצוא כבר בתחילת שנות התשעים. למשל, הרברט קלמן, מחבר ההקדמה לספר: "Psychology and social responsibility: facing global challenges" (16), אשר מהווה השלמה והמשך לספר "פסיכולוגיה ומניעת המלחמה הגרעינית" (17), מתייחס להקשר ההיסטורי בו הספר יוצא לאור, "קשה לזכור שרק לפני זמן קצר העולם נראה כה זוהר ומלא תקווה" (16, עמ' ix). הוא מציין את סופה של המלחמה הקרה, כמו גם את תהליך הדמוקרטיזציה שעבר על מזרח אירופה ועוד. אבל אז, כותב המחבר, באה מלחמת המפרץ ושיתנה את פני הדברים. המלחמה הפכה פעם נוספת לאיום ממשי.

קלמן מפרט תחומים מגוונים שביחס אליהם הפסיכולוגיה עשויה לתרום תרומה משמעותית: "עלינו לפתח מנגנונים רב-לאומיים לפיתרון בדרכי שלום של סיכוסים בין-לאומיים ולהתמודדות מועילה עם בעיות הנוצרות כתוצאה מעוני, רעב, וחוסר-בית, הפרה של זכויות אדם, אפליה אתנית ודתית, מספרם הגדול של הפליטים, והסכנות לבריאות ולסביבה" (16, עמ' xi). אסופת מאמרים מרשימה זו עוסקת בנושאים האמורים ובוחנת באופנים שונים את יחסי הגומלין שבין פסיכולוגיה לבין הפוליטיקה ואת תפקידם הייחודי של הפסיכולוגים בחברה. בתוך כך נבחנים גם נושאים של אקטיביזם של מטפלים ושל הכשרת הדור הבא של המטפלים, כך שיקדמו "פסיכולוגיה אחראית חברתית" (Socially responsible psychology).

ספרו של הפסיכואנליטיקאי היונגיאני (ששימש גם כיועץ פוליטי) אנדרו סמואלס, "The political psyche" (18), הכניס את צלם הפוליטיקה הישר לתוך היכלה של הקליניקה, אך בה בעת הוציא את התרפיה מהקליניקה לעולם. סמואלס מתייחס, מחד, לאפשרות להעניק טיפול לעולם ולפוליטיקה, ומאידך, לתכנים פוליטיים שמוכנסים לקליניקה. בספרו מציג סמואלס את תוצאותיו של סקר בין-לאומי רחב היקף שערך בקרב פסיכותרפיסטים (כולל מישראל), וחושף דרכים שונות שבהם מגיבים פסיכותרפיסטים לחומרים פוליטיים בטיפול. סמואלס מסכם את ממצאיו ומתייחס לפיצול בזהות המקצועית העכשווית:

"בין פני המקצוע הציבוריים, הא-פוליטיים, ההיפר-קליניים – דבר שבאופן מוצדק היה מושא לביקורת – והפנים הפרטיים של המקצוע – מטפלים מודעים מאוד שיש להם היסטוריה פוליטית משל עצמם, נאבקים למצוא איזון בין גישות של הסתכלות-פנימה והסתכלות-החוצה ביחס למה שמטופליהם מביאים אליהם" (18, עמ' 265, ההדגשות במקור). לטענתו, דיסוננס זה משקף "מקצוע שמצוי בבלבול מובן למדי בנוגע לפוליטיקה". סביר להניח כי בלבול זה קשור בתהליך שינוי העמדה שהפסיכותרפיה עברה באותה תקופה (ועדיין עוברת) ביחס לפוליטי.

ויליאם דוהרטי (19) מבקש להשיב בספרו "Soul searching" על השאלה "מדוע חייבת פסיכותרפיה לקדם אחריות מוסרית". גם

דויד סמייל הוא פסיכולוג בריטי וותיק, שפרסם מאמרים וספרים רבים, המבקרים את הפסיכותרפיה כפי שהיא. אחד המוקדמים "Taking care – an alternative to therapy" (13), הוא ספרו שבו מעלה סמייל ספקות באשר לערכה של הפסיכותרפיה. לטענתו, הפסיכותרפיה עשויה להציע נחמה ותמיכה לאדם הסובל, אך אין בה כדי לרפא. הוא אינו שולל את הפסיכותרפיה מכול וכול, אך מדגיש את הגורמים החברתיים למצוקה האנושית ואת אוזלת ידה של הפסיכותרפיה בהתמודדות עמם. במקום זאת, מציע המחבר את הדאגה לאחרים ולסביבה כחלופה. המעורבות במרקם החיים, כולל אלה הציבוריים, עשויה להוביל לשינוי חברתי-פוליטי, שבתורו יוביל לצמצום הסבל האנושי:

"כדי שדברים ישתנו לחיוב – כדי, זאת אומרת, שניתן יהיה לפעול באופן מוסרי – יש הכרח שלפרט יהיה מרחב מוסרי שבתוכו יוכל לעשות כן. זה לא דבר שאנשים יכולים ליצור לעצמם כיחידים פרטיים, אלא דבר שנוצר ומשתמר באופן חברתי, באמצעות שימוש נאות בכוח [פוליטי] מכוון" (13, עמ' 161, ההדגשות במקור).

שנה מאוחר יותר, ב-1988, ראה אור ספרו הידוע של ג'פרי מייסון, "בגנות הפסיכותרפיה: רודנות רגשית והמיתוס של ריפוי הנפש" (14). מדובר באחד מכתבי האיטום החריפים ביותר נגד הפסיכואנליזה והפסיכותרפיה בכלל. בספרו מנתח מייסון גישות שונות בפסיכותרפיה ומסביר מדוע הפסיכותרפיה לסוגיה, היא מוטעית. הוא מסכם:

"כל טיפול שבחנתי בספר הזה... מתאפיין בחוסר העניין שלו באי-צדק חברתי. כולם מפגינים חוסר עניין בהתעללות מינית וגופנית. כולם מקבלים ללא סייג את הסטטוס-קוו הפוליטי. בקיצור, כמעט כל טיפול לוקה בחוסר עניין מסוים בעולם" (14, עמ' 273). מסקנתו, בהתאם, היא חד-משמעית ובלתי מתפשרת, הפסיכותרפיה פגומה. באשר לשאלה המתבקשת מהי החלופה המוצעת כותב מייסון: "כתשובה הייתי אומר, כפי שניסחה זאת ידידה פמיניסטית, שאיש אינו חושב לשאול: איזה תחליף יש לשנאת הנשים? אם דבר-מה הוא רע, או פגום, או מסוכן, די לנו לחשוף אותו כפי שהוא" (14, עמ' 12).

לבסוף, ספרם הפרובוקטיבי של הפסיכולוג היונגיאני ג'יימס הילמן ושל העיתונאי מייקל ונטורה:

"We've had a hundred years of psychotherapy and the world's getting worse" (15), מעלה טענה דומה שהדגש הטיפולי על חוויות וארכיטיפים של ילדות, כמו גם ההתמקדות בתהליכי צמיחה-אישית, מחלישים את האדם, את הקשר שלו אל עולם המציאות ועל-ידי כך מזיקים לחברה ולפרטים בה. בתוך כך טוען הילמן: "אני חושב שהתרפיה עשתה טעות פילוסופית, שהיא: שקוגניציה קודמת לכוח רצון – שידעה קודמת למעשה או לפעולה. אני לא חושב שזה כך" (15, עמ' 12).

פסיכותרפיה, אחריות חברתית ומעורבות פוליטית
נראה שהתפתחותו של תחום זה מאוחרת מזו של שלושת הנושאים שהוצגו לעיל. למעשה, ניתן לטעון, כי מדובר באחד

נותרות קבועות. השאלה הנשאלת היא, מהי המשמעות העכשווית של השאיפה לקדם ביטחון פסי ורגשי במציאות הנוכחית? וכיצד ניתן לתרגם את המטרה של קידום הרווחה הנפשית ליעדים טיפוליים קונקרטיים? התשובות המוצעות על-ידי כותבים עכשוויים מזרם זה שונות במידה זו או אחרת מתפיסת התפקיד המסורתית של פסיכותרפיסטים, בארץ ובעולם.

במאמרו: "Working directly with political, social and cultural material in the therapy session" (21), מתייחס סמואלס לשאלה הבסיסית "מה עלינו לעשות בנוגע לפוליטיקה?", כמטפלים כמובן. הוא מבקש לברר את הדרכים שבהן יוכלו מטפלים לעבוד באופן ישיר עם חומרים פוליטיים, באופן אחראי ועם מידה רבה יותר של ביטחון ובהירות. מבחינתו, זהו טיפול ב'אדם שלם' (whole person) שלוקח בחשבון את ההיבטים החברתיים והפוליטיים של החוויה. לכן, הכללת היבטים אלה בטיפול צריכה להיעשות על בסיס קבוע: "עלינו לנסות להגיע למצב שבו העבודה היא פוליטית תמיד, כבר – לא לעתים רחוקות, לא באופן יוצא דופן, לא כאשר היא נעשית על-ידי יחיד סגולה, אלא כשהיא נעשית באופן יום-יומי על-ידי כל מטפל" (21, עמ' 16).

סמואלס מציין כי אנו מצויים בשלבים מוקדמים מאוד בפרוייקט זה, שלמולו אנו ניצבים מוגבלים, בשל היעדר שפה וצורך ליצור שפה חדשה. אולם, כדי לפתח שפה חדשה יש צורך בפתיחות ובהתנסות, אף אם תחילה מהוססת ומגושמת. מבין הנושאים הרלבנטיים הנוונים במאמר, אני מבקש להתייחס לאחד – הערך הטיפולי של דיון פוליטי במפגש הטיפולי. לטענת סמואלס, דיון פוליטי במסגרת הטיפול עשוי להיות שונה מהדיון הפוליטי הרגיל, שמתקיים במסגרות אחרות, זאת מכוח ההקשר. כדי להדגים את טענתו הוא מציין כמה דוגמאות לעבודות אמנות, חלקן פמיניסטיות, שהציגו היבטים שונים של הקיום האנושי, כפעולה פוליטית. באחת מהן ישבה האמנית קתרין אלואס (Catherine Elwes) בתא פרספקס שקוף על דרגש שקוף כשהיא לבושה בגד לבן, שקוף למחצה, ללא בגד תחתון או אמצעים היגיניים, בזמן המחזור החודשי. תוך כדי שהיא מאפשרת לדם לנוזל ולהכתים את הבגד, קיימה האמנית דיאלוג עם הצופים על ההשלכות של התהליכים הגופניים-הנשיים ועל מחשבותיהם ביחס למה שמתרחש לנגד עיניהם.

לטענת סמואלס, כשם שהווסת, כשהיא מוצגת במסגרת האמורה, הופכת להיות אמנות קונספטואלית, כך גם הדיון הפוליטי, כאשר הוא מתרחש במסגרת הטיפול מקבל משמעות שונה. בדיאלוג הטיפולי ישתלבו התכנים הפוליטיים בתהליכים הפסיכולוגיים של המטופל ושל המטפל, כך שמשמעותם תהיה בעת ובעונה אחת אישית וקולקטיבית. בעוד החיץ בין הפוליטי לאישי נסדק, הנפש עשויה להתגלות כפוליטית יותר ממה שנדמה תחילה, באופן שעשוי לערער (את היציב, הקיים), להבהיר (את החוויה העצמית) או להוביל לשינוי. האפשרות

דוהרטי יוצא נגד הדגשת היתר על צרכים עצמיים על חשבון אחריות חברתית ומוסרית. הכותב מתייחס בהרחבה להיבטים של מוסר בתוך הפרקטיקה הפסיכותרפויטית ולאופיו המוסרי של התרפיסט. בתוך כך, בפרק העוסק באומץ הוא כותב: "אומץ בהתמודדות עם איומים חוץ-טיפוליים מצריך גם הוא תמיכה קבוצתית. בפעולה לבד, רוב המטפלים ירכינו ראשם, אל מחוץ לטווח האש, ולא יוכלו לקרוא תיגר בעוצמה על מדיניות ופעולות בלתי צודקות. הם יעבדו בקצותיה של הפשרה המוסרית" (19, עמ' 160).

ספרו של איזק פריילטנסקי "The morals and politics of psychology" (20) קורא גם הוא לפעולה ממשית: "מחוייבות לרווחה אנושית ולצדק חברתי אינה יכולה להסתפק בכתיבה על אידיאולוגיות סמויות; משמעותה חייבת לבוא לידי ביטוי בסיוע לקבוצות וליחידים שאין להם המותרות לכתוב על סבלם שלהם" (20, עמ' 6).

התפתחויות עכשוויות – פסיכותרפיה ופוליטיקה

בסעיף מסכם זה יוצגו כמה מקורות עכשוויים, המציגים תפיסה אינטגרטיבית טיפולית-פוליטית. כפי שראינו, תהליכים פוליטיים עולמיים והתפתחויות תיאורטיות ופרקטיות בתחומי הטיפול הנפשי איפשרו בעשורים האחרונים לדיון מחודש אודות המרחב הפסיכופוליטי לעלות אל פני השטח ואף להיכנס אל תוך הזרם המרכזי של הפסיכותרפיה. מדובר בתחום מגוון שבו מובנה-מחדש נארטיב פוליטי של הפסיכותרפיה; שבו נבחנים יחסי הגומלין של הפסיכותרפיה עם תהליכים חברתיים, תרבותיים וכלכליים; נפתח בו מרחב לבחינה ביקורתית של הפסיכותרפיה והשלכותיה; ולאחרונה נשמעות בו קריאות ללקיחת אחריות ולנטילת יוזמה של פסיכותרפיסטים באמצעות נקיטת פעולות לטובת צדק חברתי. למיטב הבנתי, שיח זה מהווה את החלופה העכשווית למודל הרפואי ולמורשת הנייטרלית של הפסיכואנליזה, שההגמוניה שלה בתחום התיאוריה והפרקטיקה הפסיכותרפויטית היתה עד לאחרונה בלתי מעוררת.

כמה ספרים ומאמרים עכשוויים מתמקדים באפשרות לגבש פרקטיקה טיפולית בעלת ערך חברתי-פוליטי. בכתבים אלה הוסר החיץ בין המקצועי לפוליטי וכך ניתן כעת לראות בעבודה טיפולית (מסוג מסוים) אקט פוליטי ולחילופין – במעורבות פוליטית פעולה בעלת ערך טיפולי. בדרך זו, הטיפול נתפס כחלק בלתי נפרד מהפוליטי ואילו הפוליטי מהווה ערוץ מרכזי להתערבות טיפולית. הטיפול הרגיש-פוליטי מקיים, אם כן, קשרים הדוקים עם המציאות החברתית-תרבותית ועם העולם. מודגשת בו ראיית האדם כחלק ממערכות חברתיות-תרבותיות שמעצבות במידה רבה את חייו. מתוך כך מתנסחת הגדרה שונה של הפסיכותרפיה ושל תפקידה. לפי תפיסה זו, גם את הפרקטיקה הטיפולית יש להבין בתוך הקשר נתון. לפסיכותרפיה כ'מוסד' חברתי-תרבותי קיים כוח, שניתן לה על-ידי החברה. כוחה תלוי ביכולתה להיות מועילה ובעלת ערך לחברה ולפרטים בה. משום כך, יעדיה עשויים להשתנות מעת לעת, בהתאם לצורכי הזמן והמקום, גם אם מטרותיה הכלליות

הראשון – "Psychoanalysis, class and politics: Encounters in a clinical setting" (23), הוא אוסף מאמרים ה"מייצג היפרדות רדיקלית מהזרם המרכזי של הפסיכואנליזה העכשווית" (23, עמ' 1). בליבו של שינוי התפיסה הרדיקלי המוצג בספר עומד, במידה רבה, היחס ל"טאבו האחרון בפסיכואנליזה" (24), הווה אומר הפוליטיקה. בתוך כך מודגשת חשיבותו של ההקשר הפוליטי (חברתי, תרבותי, כלכלי, מיגדרי וכיו"ב) להבנת הפרט, בייחוד בתוך סביבה טראומתוגנית או מדכאת. שינוי זה משמעו פריצתה של המסגרת התוך-נפשית והרחבתה כדי לכלול מרכיבי מציאות, שנתפסים כאן כמחוללים עיקריים של הסבל האנושי.

מכאן קצרה הדרך להבנה שניטרליות ערכית של מטפלים משמעה הנצחת הסדר הקיים והשתתפות סבילה ביצירת הסבל הנובע ממנו. ואכן, במקביל, שינוי תפיסתי זה מבטא גם את פריצתם של גבולות הקליניקה או של תחומי העניין והעיסוק המסורתיים של פסיכולוגים דינמיים-אנליטיים, הפותחים פתח לבחינה גוברת והולכת להשפעתם של גורמים תרבותיים, מעמדיים ואחרים על המפגש הטיפולי ולהיפך, קרי להגברת המודעות להשפעותיו של הטיפול הדינמי-אנליטי על ריבוד חברתי, דיכוי תרבותי והאפשרות לשינוי של הסטטוס-קוו הפוליטי.

עמדה כזו מודגמת יפה על-ידי פרוש (25), אשר משתמש ביחסה של הפסיכואנליזה להומוסקסואליות כדי לבחון את השלכות הניטרליות ואת החלופות לה. במקום העמדה הנייטרלית המאפיינת את החשיבה הפסיכואנליטית העכשווית (שלפניה הונחו פסיכואנליטיקאים במוצהר לשלול באופן פעיל התנהגות הומוסקסואלית ולעודד התנהגות הטרוסקסואלית), מציג פרוש לבחון את האפשרות לנקוט עמדה חד-משמעית, לפיה הומוסקסואליות מהווה התפתחות מינית טבעית שמתאימה לאנשים מסוימים. עמדה ממין זה תוכל להוות משקל נגד להומופוביה המופנמת, שמקורה תרבותי, והיא עשויה להתעורר במטפלים ובמטופלים. בעבודה טיפולית כזו, כותב פרוש, "האנליזה הופכת לסוג של ייצוג (advocacy) שבו המטופל/ת מעודד/ת לנוע לעבר קבלה עצמית ולחוש עצמה או עצמו כהווים במאבק משותף (פחות 'בודד')" (25, עמ' 30). המחבר מדגיש כי הצורך בעמדה טיפולית כזו נובע מיחסה של החברה ושל הפסיכולוגיה בכלל זה כלפי הומוסקסואליות, אך "אם החברה תלמד להעריך את ההומוסקסואליות בשווה להטרוסקסואליות, יש להניח שעמדה מחייבת (affirmative) תהפוך לבלתי נחוצה" (25, עמ' 30).

יוצא מכך, שתפקידה של הפסיכולוגיה בתרבות בה היא פועלת הוא לאפשר דיבור גלוי ביחס לתופעות (נפשיות, תרבותיות ואחרות) מושתקות ומדוכאות ולקדם הכרה ציבורית ביחס אליהן. אגב, הפסיכואנליזה של פרויד היתה בדיוק כזו, היא היתה פוליטית במופגן ויצאה נגד המוסכמות של החברה הוויקטוריאנית. ניפוץ הטאבו בכל הקשור למין ולמיניות והלגיטימציה לשיח שחורג מזה הרציונל-לי-תבונה,

לדון בפוליטי בתוך המרחב הטיפולי, לא רק מבטלת את אזור ההימנעות המסורתי ומרחיבה את השיח הטיפולי כך שיוכל לכלול היבטים נוספים של הקיום האנושי, אלא מציעה הבנה אחרת לאישיות האנושית.

הבנה זו קרובה יותר לגישות בין-אישיות (סאליבן) ואינטרסובייקטיביות, וכוללת את הפוליטיקה כמרכיב בלתי נפרד מנפש האדם. אם אנו בוחרים לראות באדם 'יצור' פוליטי, כי אז הדיון הפוליטי ייגע בנימי נפשו של המטופל ויאפשר מעבר מעמדה של פסיביות וחוסר אונים אל מול העולם המשתנה והרב-גוני, לעבר עמדה של יוזמה ושל בחירה.

בתוך כך, שמור ערך מיוחד לתשומת הלב ולהתייחסות המפורטת והמפורשת לנושא הכוח (ולא-סימטריה בו) בתוך היחסים האנושיים והטיפוליים בכלל זה. טוטון (22) מציע לראות בסוגיית הכוח והמאבק עליו נושא מרכזי בטיפול, תוך הדגשת המאבק בין המטפל למטופל על הגדרת המציאות. כלומר, במקום שיח שבבסיסו השאלה "מי צודק?" או חמור יותר, שימוש לרעה בכוח של המטפל כדי לזכות בעדיפות ביחס לתפיסת המציאות ופירושה (לעתים מתוך היענות לדרישה של המטופל שיתפוס עמדת סמכות), מציע טוטון למטפלים לעמוד שווי זכויות אל מול מטופליהם ולהכיר בכך שהמפגש הטיפולי קשה להם כמעט באותה המידה שהוא קשה למטופליהם. לצורך כך, על המטפלים לפתח מודעות מיוחדת להיבט זה ביחסים, תוך דגש על ביקורת עצמית שתמזער את הסכנה בהפעלת כוח באופן בלתי מבוקר על-ידי המטפל. הויתור מרצון על שימוש בכוח לצורך קידום מטרות עצמיות (הערכה, מעמד, הכנסה) או כאמצעי דיכוי (אף אם לא באופן מכוון) מהווה תנאי לתגובה טיפולית מסייעת ומחייב בחינה עמוקה של הפוליטיקה ודפוסי הכוח הנוכחים בממסד ובפרקטיקה הטיפוליים.

יחסי כוח נוכחים בכל אינטראקציה בין-אישית, אולם הם מקבלים ביטוי בולט יותר בעבודה עם ה'שונה'. שונות תרבותית-מיגדרית, אתנית, מעמדית או אחרת מתרגמת בדרך כלל לא-סימטריה ביחסי הכוח. לעתים, עניין זה מהווה בסיס להצדקת עמדה פטרונית ביחס לאחר. נדמה לי כי כמה מעולותיה החמורים של הפסיכולוגיה קשורים בעניין זה, כולל (ואולי מעל לכול) ביחסה לאלה שנוקקו לעזרתה, קרי חולי הנפש, אך גם ביחס לקבוצות מוחלשות אחרות באוכלוסייה. מתוך הביקורת על דפוס זה, התפתחו (בעיקר בארצות הברית) מודלים תיאורטיים ופרקטיים לטיפול רב-תרבותי. טיפול כזה מתמודד עם בעית הכוח באמצעות ידע ספציפי באשר למאפיינים התרבותיים של המטופל, יחס של רגישות וכבוד אליהם, והתאמת ההתערבויות לצרכיו ולערכים הייחודיים לכל מטופל ומטופל.

לקראת סיום אבקש להתייחס לשני ספרים שראו אור לאחרונה ומבטאים עמדה כזו. דרכם אנסה להציב חלופה כללית לנקודת המבט הטיפולית הרווחת אצלנו, זו הנמנעת מנקיטת עמדה וממעורבות פוליטית ומתמקדת בפרט.

אנו מוקירים שונות ומתחייבים לעבוד לטובת צדק חברתי. אנו מבקשים להגביר את המודעות הציבורית לגורמים הפוליטיים, החברתיים והכלכליים למצוקה בחברה. אנו מבקשים לקדם יחסים בהם אנשים מקשיבים זה לזה ולכל אדם יש קול. אנו מאמינים בפעולה מתוך כנות, ישרה ושקיפות, תוך כדי ניסיון להעריך ולהבין את האחרים" (30, עמ' 2).

מדובר, כמובן, בהצהרה פוליטית ברורה, כזו שמתיישבת עם ערכים סוציאלי-דמוקרטיים. ערכים אלה מוצהרים, מהווים מושא לבחינה מתמדת, ועשויים להשתנות מעת לעת בהתאם לצורכי הזמן והמקום. דגשים דומים מהווים בסיס לטיפולים המבקשים לקדם צדק חברתי (31).

כאמור, ברבים מהם, אם לא בכולם, מושם דגש על ההקשר החברתי-תרבותי שבתוכו יש להבין את חוויית המטופל. זוהי נקודת מבט מסוימת, אך באותה מידה פעולה טיפולית-פוליטית. שכן, חיזוק הקשר בין האדם ובין סביבתו עשוי לתמוך בתחושת שייכות ובסולידריות ובניית קהילות ורשתות תמיכה חברתיות. זאת בניגוד לאינדיבידואליזם ולניכור הבין-אישי שמקודמים בלא דעת על-ידי המודלים התוך-נפשיים המסורתיים.

בנוסף, עמדה המביאה בחשבון את ההקשר החברתי-פוליטי תסייע למטופל לפתח מודעות לגורמים חברתיים-תרבותיים לסבלו ובכך תסייע להקטין תחושות של פגיעות ואשמה, שיובילו להחלשתו. זאת במקום עמדה המניחה שמקור סבלו של האדם הוא פנימי ועל כן היא טווה את סיפור חייו כנארטיב של חריגות ושל פגיעות. עמדה טיפולית מסוג זה מבליעה מסר של האשמה של המטופל (כאחראי לסבלו) ומציבה אותו בעמדה של קורבן.

ההכרה בגורמים חברתיים-תרבותיים לסבל האישי מסייעת לתהליך של המשגה-מחדש להתרחש – מנארטיב של קורבנות וחוסר אונים לנארטיב של התגברות ושל גבורה. כמו כן, עמדה מסוג זה יש בה כדי להעצים את המטופל ולעודדו לפעולה ממשית כדי ליצור סביבה טובה יותר שבה סבלו יצטמצם. בכך עשויות התערבויות הקשורות להקשר לעודד מטפל ומטופל לפעול למען שינוי מציאות. אלו יהיו תרומה חברתית שעשויה להיות משמעותית לקהילה, אך בה בעת מקור לסיפוק ולערך עצמי הנגזר מפעולת הנתינה ומהתחושה כי בתוך המציאות המדכאת האדם מצליח לחיות חיי משמעות.

סוף דבר – ההקשר הישראלי

החברה הישראלית מתמודדת עם אתגרים דומים לאלו שתוארו בדוגמאות שהוצגו לעיל ואין ספק כי למציאות בה אנו חיים השפעה רבה על מידת הרווחה הנפשית של האוכלוסייה בישראל. נסיבות ייחודיות אלו כוללות היבטים צבאיים (למשל, הקונפליקט המתמשך עם הפלסטינים, שיגרת הקסאמים ביישובי עוטף עזה, אי היציבות בגבול הצפון),

שנבעו מהפסיכואנליזה, מהווים פעולות פוליטיות מובהקות, שהשלכותיהן על התרבות המערבית אדירות. לפיכך, על אף ששורשיה של העמדה הנייטרלית טמונים בפסיכואנליזה, היא עצמה בשעתה לא היתה כלל וכלל נייטרלית. דווקא האמירה החזקה, הבלתי מתפשרת, נגד הדיכוי של המיניות ושל השיח, היו מקור כוחה ועמדו בבסיס השפעתה יוצאת הדופן.

הספר השני, "Politicizing the person centred approach" (26), כולל גם הוא מאמרים רבים, שהמשותף להם הוא ההכרה בטבעו הפוליטי של ה"טיפול הממוקד באדם". גישה טיפולית זו שפותחה על-ידי קארל רוג'רס, שייכת לזרם ההומניסטי בפסיכולוגיה, המדגיש את חשיבות הקבלה הבלתי מותנית כתנאי למימוש הפוטנציאל האישי של האדם. ניתן לראות בטיפול הממוקד באדם טיפול א-פוליטי, המתמקד ברגשותיו ותפיסותיו של הפרט, ללא תלות ישירה במציאות הפוליטית הסובבת אותו (או אף בנפרד ממנה). עם זאת ובשונה ממה שניתן לחשוב, עמדה זו אינה נקייה ממתען ערכי. ניתן לטעון, כי היא מושתתת על עקרונות האידיאולוגיה הפוליטית הליברלית, ששמה דגש על חירות הפרט לממש את עצמו. כזו, ניתן לקשור בינה ובין תפיסות פוליטיות קפיטליסטיות ואינדיבידואליסטיות. באותה המידה, ניתן להבינה ולשייכה למסורת הסוציאליסטית-הומניסטית ועל-ידי כך לשמור על רגישות לפרט ולחברה במקביל, תוך מודעות לצרכים ולרצונות של היחיד ושל הקולקטיב (27).

כפי שמציין פרוקטור (28), מדובר בגישה שמעוררת על היררכיות חברתיות וגורמי סמכות, ששמה לה למטרה לשחרר את הפרט מן המסרים המופנמים ולאפשר לו-לה לפתח את עצמיותו וייחודיותו, ששואפת להימנע מיחס כוח ודיכוי וגורסת כי מקור המצוקה הוא ביחסים דיספונקציונליים. על כן, זוהי גישה טיפולית פוליטית במובהק.

כלומר, כפי שמציין נאש (29), מדובר בתפיסה (טיפולית ואת האדם) שהיא באופן בסיסי ואינהרנטי פוליטית. יתרה מזאת, טוען נאש, אם רואים בגישה דרך-חיים ופועלים לאור עקרונותיה ובהתאם לאתיקה המנחה אותה, כי אז נגזר ממנה ציווי-פוליטי ברור. הציווי-הפוליטי הטמון בגישה מתקיים באותה 'דרך-חיים-בעולם' או עמדה בסיסית, שקוראת לאדם לבחון את טבע העולם והיחסים בתוכו ולפתח פילוסופיה ודרכי פעולה פוליטיות, שבבסיסן התבוננות עצמית ומודעות ביקורתית.

ניסוח אפשרי אחד לציווי הפוליטי או לקוד האתי-חברתי הנגזר מעמדה טיפולית זו ניתן למצוא אצל פרוקטור (30). המחברת מספרת כי בשנת 2005 הוקמה בבריטניה רשת חדשה של מטפלים בגישה הומניסטית, ממוקדת-באדם, למען שינוי חברתי. בפגישתם הראשונה הסכימו החברים על ההצהרה הבאה, שעשויה לשמש בסיס לעמדה אחראית פוליטית של מטפלים:

"אנו רוצים להשמיע את התנגדותנו ביחס לאי-שוויון ולדיכוי בעולם.

8. Cushman P., Why the self is empty: toward a historically situated psychology. *Am. Psychologist*, 45(5): 599-611, 1990.
9. Cushman P., *Constructing the self, constructing America: a cultural history of psychotherapy*. Cambridge, MA, Perseus Pub., 1995.
10. Whachtel P.L., *The poverty of affluence: a psychological portrait of the American way of life*. New York, Free Press, 1995.
11. Altman N., *The analyst in the inner city: race, class, and culture through a psychoanalytic lens*. Hillsdale, NJ, The Analytic Press, 1995.
12. Frosh S., *The politics of psychoanalysis: an introduction to Freudian and post-Freudian Theory*. 2d ed. New York, NYU Press, 1999.
13. Smail D., *Taking care – an alternative to therapy*. London, J.M. Dent & Sons, 1987.
14. מייסון ג., בגנות הפסיכותרפיה: רודנות רגשית והמיתוס של ריפוי הנפש. תל-אביב, מחברות לספרות, 1995.
15. Hillman J., Ventura M., *We've had a hundred years of psychotherapy and the world's getting worse*. San Francisco, CA, HarperCollins Pub., 1992.
16. Kelman H., Introduction: toward a socially responsible psychology. In: Staub S., Green P. (Eds.), *Psychology and social responsibility: facing global challenges*. pp 3-14. New York, NYU Press, 1992.
17. White R. (Ed.), *Psychology and the prevention of nuclear war*. New York, NYU Press, 1986.
18. Samuels A., *The political psyche*. New York, Routledge, 1993.
19. Doherty W. J., *Soul searching: why psychotherapy must promote moral responsibility*. New York, Basic Books, 1995.
20. Perillelentsky I., *The morals and politics of psychology: psychological discourse and the status-quo*. Albany, NY, State Univ. Press, 1994.
21. Samuels A., Working directly with political, social, and cultural material in the therapy session. In: Layton L., Hollander N.C., Gutwill S. (Eds.), *Psychoanalysis, class and politics: encounters in the clinical setting*. pp 11-28. New York, Routledge, 2006.
22. Totton N., Power in the therapeutic relationship. In: Totton N. (Ed.), *The politics of psychotherapy: new perspectives*. pp 83-93. Maidenhead, Berkshire, Open Univ. Press, 2006.
23. Layton L., Hollander N.C., Gutwill S. (Eds.) *Psychoanalysis, class and politics: encounters in the clinical setting*. New York, Routledge, 2006.
24. Is politics the last taboo in psychoanalysis? In: Layton L., Hollander N.C., Gutwill S. (Eds.), *Psychoanalysis, class and politics: encounters in the clinical setting*. pp 166-194. New York, Routledge, 2006.
25. Frosh S., Facing political truths. *Psychotherapy and Politics International*, 5(1): 29-36, 2007.
26. Proctor G., Copper M., Sanders P. (Eds.), *Politicizing the person centered approach*. Ross on Wye, UK, PCCS Books, 2006.

חברתיים-כלכליים (עוני, קיטוב, תהליכי הפרטה), ותרבותיים (למשל, הגירה חוקית ובלתי-חוקית, נושאים ע/דתיים, מתיחות בין ימין לשמאל). לצד כל אלה נוכחים במציאות העכשווית כמה מאבקים מקצועיים לא פשוטים (למשל, למול הרפורמה המוצעת בשירותי בריאות הנפש) וביניהם כאלה הקשורים לדמותה של הקהילה הפסיכולוגית בישראל.

במציאות מורכבת וטעונה שכזו, יכולה הפסיכולוגיה הישראלית ליטול לעצמה תפקיד חברתי משמעותי יותר ולקדם תהליכי שינוי והתפתחות גם בספרה הציבורית. כדי לעשות זאת יהיה עליה להגדיר לעצמה מחדש, באופן ברור יותר, את ערכיה ולהבהיר את מערכת היחסים שאותה היא מבקשת לקיים עם השדה הפוליטי. יהיה עליה לברר לעצמה מהו טבעה הפוליטי, זה הקיים בפועל וזה הרצוי. יהיה עליה להתמודד עם שאלות חדשות, כמו גם עם נקודות מבט ותחומי תוכן שבהווה אינם זוכים לייצוג בשיח המקצועי הרווח. יהיה עליה להרחיב את טווח ההתבוננות (העצמית ובכלל) ולפתח מודעות לתחומים שבאופן מסורתי זכו ליחס של ביטול והכחשה. בהמשך לכך, יהיה עליה לבחון מחדש את תוכניות הלימודים ואת מסלולי ההכשרה ובמידת הצורך לשנותם, כך שיכללו התייחסות לעניינים חברתיים-פוליטיים רלבנטיים. תהליך בירורן של שאלות אלו עשוי לקדם אינטגרציה בין הדיבור למעשה ובין הטיפול הפוליטי.

ואומנם, נראה כי בשנים האחרונות חלה התעוררות גם בשיח הפסיכו-פוליטי בישראל. התעוררות זו מבטאת ככל הנראה תהליך של השתנות בתרבות המקצועית המקומית וביחסיה עם המציאות החברתית-פוליטית. כמו כן, ייתכן שהיא מסמנת פתיחות הולכת וגוברת בקהילה המקצועית לבחינת ההיבטים הפוליטיים של ההווה האנושית ושל הפרקטיקה הפסיכולוגית.

ספרות:

1. Atwood G.E., Stolorow R.D., *Structures of subjectivity: explorations in psychoanalytic phenomenology*. Hillsdale, NJ, The Analytic Press, 1984.
2. Greenberg J.R., Mitchell S.A., *Object relations in psychoanalytic theory*. London, Harvard Univ. Press, 1983.
3. אבישר נ., קהילה בקונפליקט: מטפלים מגיבים למצב. אנליזה ארגונית, 9(9): 25-41, 2005.
4. Offerman-Zuckerberg J. (Ed.), *Politics and psychology – contemporary psychodynamic perspectives*. New York, Plenum Press, 1989.
5. Frosh S., *The politics of psychoanalysis: an introduction to Freudian and post-Freudian theory*. New York, NYU Press, 1987.
6. Brunner J., *Freud and the politics of psychoanalysis*. Cambridge, MA, Basil Blackwell, 1995.
7. Kirsner D., *Unfree associations: inside psychoanalytic institutes*. London, Process Press, 2000.

27. Cooper M., Socialist humanism: A progressive politics for the twenty-first century. In: Proctor G., Copper M., Sanders P. (Eds.), Politicizing the person centered approach. pp 80-94. Ross on Wye, UK, PCCS Books, 2006.
28. Proctor G., Opening remarks. In: Proctor G., Copper M., Sanders P. (Eds.), Politicizing the person centered approach. pp 1-4. Ross on Wye, UK, PCCS Books, 2006.
29. Nash S., Is there political imperative inherent in the person-centred approach? In: Proctor G., Copper M., Sanders P. (Eds.), Politicizing the person centered approach. pp 29-36. Ross on Wye, UK, PCCS Books, 2006.
30. Proctor G., Opening remarks. In: Proctor G., Copper M., Sanders P. (Eds.), Politicizing the person centered approach. pp 1-4. Ross on Wye, UK, PCCS Books, 2006.
31. Aldarondo E. (Ed.), Advancing social justice through clinical practice. Lawrence Erlbaum, 2007.

לקהל קוראי "שיחות"

יחד עם חוברת יוני/יולי 2011 - שיחות כ"ה, מספר 3
תצא לאור חוברת מיוחדת
שתכיל את התכנים של כל החוברות
שיצאו לאור עד עתה, חוברת תוכן/אינדקס.

TEL AVIV UNIVERSITY

THE GERSHON H. GORDON FACULTY OF SOCIAL SCIENCES
 DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY

אוניברסיטת תל-אביב

הפקולטה למדעי החברה ע"ש גרשון גורדון
 החוג לפסיכולוגיה

נפתחה ההרשמה למחזור ט' של תוכנית ההשלמה לפסיכולוגיה קלינית

התוכנית הקלינית כוללת הנשרה בתחומי הפסיכותרפיה, פסיכודיאגנוסטיקה, הראיון הקליני והפסיכופתולוגיה, בהתאם להנחיות הועדה המקצועית לפסיכולוגיה קלינית במשרד הבריאות.

שימו לב: ההרשמה לתוכנית מסתיימת
ב-19 במאי, 2011

לפרטים וטפסי הרשמה היכנסו לאתר האינטרנט שלנו
 בכתובת: <http://freud.tau.ac.il/hashlama>

לברורים נוספים לפנות לרכזת האדמיניסטרטיבית של
 התוכנית **גל גורן**
 טלפון: 03-6407353, פקס: 03-6409547
 דואר אלקטרוני: hashlama@freud.tau.ac.il

- משך התוכנית: שנתיים אקדמיות
- בשנה הראשונה: יום לימודים אחד בשבוע
- בשנה השנייה: יום אחד באוניברסיטה
- ועוד שני ימי פרקטיקום במסגרות קליניות חיצוניות
- **המסתיימים את התוכנית רשאים להתחיל בתהליך התמחות קלינית***

תנאי הקבלה והליך המיון:

- יתקבלו רק פסיכולוגים בעלי תואר שני ברישום קבוע או זמני בפנקס הפסיכולוגים.
- המיון יעשה על פי הקריטריונים המקובלים במגמות הקליניות.
- התשלום עבור תהליך הקבלה והמיון הינו 500 ₪.

* פסיכולוגים מומחים ופסיכולוגים שהתחילו תהליך של התמחות בתחומי פסיכולוגיה אחרים צריכים לבדוק זכאותם לקבלת מלגת התמחות ממשרד הבריאות.